

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22

Демидко В.О.,
здобувач Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА ЗДОРОВІ Й БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ПРАЦІ

Статтю присвячено визначенню поняття та значення права на здорові й безпечні умови праці. В процесі дослідження проаналізовано національні та міжнародні акти щодо поняття і значення права на здорові та безпечні умови праці; охарактеризовано зміст правових категорій «умови праці», «безпека праці», «здоров'я»; сформульовано авторський підхід до визначення поняття «право на здорові та безпечні умови праці».

Ключові слова: право, здорові та безпечні умови, праця.

Статья посвящена определению понятия и значения права на здоровые и безопасные условия труда. В процессе исследования проанализированы национальные и международные акты относительно понятия и значения права на здоровые и безопасные условия труда; охарактеризовано содержание правовых категорий «условия труда», «безопасность труда», «здоровье»; сформулирован авторский подход к определению понятия «право на здоровые и безопасные условия труда».

Ключевые слова: право, здоровые и безопасные условия, труд.

The article is sanctified to determination of concept and value of right on to internal fat and safe terms of labour. In the process of research national and international acts are analysed in relation to a concept and value of right on to internal fat and safe terms of labour;

it is described maintenance of legal categories of "condition of labour", "safety of labour", "health"; the authorial going is set forth near determination of concept "right on to internal fat and safe terms of labour".

Key words: right, to internal fat and safe terms, labour.

Постановка проблеми. Найвищим завданням сучасного трудового законодавства є забезпечення всім громадянам України, які перебувають у трудових відносинах, захисту прав на безпеку праці. З розвитком ринкових відносин зростає економічна зацікавленість роботодавців у створенні безпечних умов праці на своїх підприємствах, тобто соціальна значущість охорони праці стрімко зростає. Свою думку про значення діяльності держави у створенні правової бази, яка захищатиме людину в процесі праці, висловив Р. В. Лівшиць, який підкреслив, що в природі ринку соціальна захищеність людини просто не закладена, а щоб забезпечити подібну захищеність, її потрібно внести зовні. Тобто у цьому і полягає один з найважливіших напрямів діяльності держави і права як засобу збереження стабільності суспільства [10, с. 92]. Конституція України проголошує людину, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [9]. Закріплюючи у ст. 2 Кодексу законів про працю України право на здорові та безпечні умови праці, держава зобов'язується забезпечити захист здоров'я і життя громадян у процесі трудової діяльності [8].

Аналіз дослідження даної проблеми. Право на безпечні та здорові умови праці досліджували у своїх роботах такі науковці, як Н. Б. Болотіна, З. Я. Козак, М. І. Іншин, І. І. Шамшина, П. Д. Пилипенко, В. Г. Ротань, П. М. Рабінович, В. О. Мушинський та інші. Але багато аспектів цього питання потребують подальшого вивчення та удосконалення.

Метою даної статті є визначення поняття та значення права на здорові й безпечні умови праці. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення ряду завдань, а саме: проаналізувати національні та міжнародні акти щодо поняття і значення права на здорові та безпечні умови праці; охарактеризувати зміст правових категорій «умови праці»,

«безпека праці», «здоров'я»; сформувані поняття «право на здорові та безпечні умови праці».

Виклад основного матеріалу. Умовою виникнення права на здорові та безпечні умови праці є вступ у трудові правовідносини працівника шляхом укладання трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою (ст. 2 КЗпП України) [8]. Кожен працівник має суб'єктивне право на охорону праці. Суб'єктивне право являє собою міру юридичної можливості, яка від простої (звичайної) можливості відрізняється тим, що забезпечується юридичними обов'язками, покладеними на певну зобов'язану сторону, і охороною з боку держави.

Цікаву думку має Л. С. Явич, який зазначає, що юридична можливість складається з трьох взаємопов'язаних конкретних можливостей (правомочностей): а) права на позитивні дії; б) права вимоги виконання (дотримання) юридичного обов'язку; в) права на захист, яке виникає у зв'язку з порушенням юридичного обов'язку [22, с. 177-178]. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про охорону праці» [15], працівник має право на безпечні умови праці на робочому місці, забезпечені санітарно-побутовими умовами. Ця ж стаття закріплює право працівника вимагати від роботодавця надання йому легшої роботи, відповідно до медичного висновку про стан його здоров'я. Робітник має право під час прийняття на роботу і в процесі роботи за рахунок роботодавця проходити навчання з питань охорони праці і правил поведінки у разі виникнення аварії (ст. 18 Закону України «Про охорону праці») [15]. Право робітника на позитивні дії полягає в можливості відмовитись від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя та здоров'я. Крім того, на час зупинення експлуатації підприємства за працівником зберігаються місце роботи та середній заробіток (ст. 6) [15]. Також важливою гарантією безпечних умов праці є те, що у разі невиконання роботодавцем законодавства про охорону праці, робітник має право розірвати трудовий договір за власним бажанням і отримати вихідну допомогу в розмірі не менше тримісячного заробітку. Право на захист, яке виникає у зв'язку з порушенням

юридичного обов'язку, полягає у відшкодуванні шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я у зв'язку з виконанням трудових обов'язків. Відповідно до ст. 173 КЗпП [8], шкода, заподіяна працівникам каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням трудових обов'язків, відшкодовується у встановленому законодавством порядку.

Хоча категорія «безпечні умови праці» ще не знайшла законодавчого закріплення в трудовому праві України, але застосовується (зустрічається) в наказі Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження Правил технічної експлуатації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації країни» [14], де безпечні умови праці (безпека праці) визначено як стан умов праці, за якого вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників усунуто, або вплив шкідливих виробничих чинників не перевищує граничнодопустимих значень.

Визначення терміна «безпека праці» можна побачити в Законі України «Про охорону праці», а саме під безпекою праці розуміється система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних заходів, спрямованих на створення безпечних для здоров'я працівників умов праці. Думка В. Ц. Жидецького полягає в тому, що безпечні умови праці – це умови праці на об'єктах промисловості, що виключають вплив небезпечних і шкідливих факторів на працюючих. Безпека праці підтримується шляхом виконання комплексу заходів щодо запобігання травматизму, захворювань і аварій [7, с. 18]. Натомість, на думку О. О. Прутської, умови праці – це сукупність факторів зовнішнього середовища, що впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі праці [16]. Професор Н. Г. Александров, аналізуючи сутність права працівника на умови праці, сприятливі для продуктивності праці та безпечні для здоров'я, у своїй фундаментальній монографії «Трудові правовідносини» (1948 р.) стверджував, що кожному працівнику повинні бути забезпечені організаційні і технічні умови, що сприяють високій продуктивності й високій якості праці. При

цьому констатувалося, що створення умов, сприятливих для продуктивності праці, є обов'язком адміністрації, оскільки інтерес працівника не зводиться тільки до отримання винагороди [1, с. 300]. Таким чином, відомий вчений-правознавець обмежився лише виділенням видів умов праці та цілей їх встановлення, не визначаючи змістовне наповнення самої категорії.

Слово «умова» не має однозначного тлумачення. Але з усіх наявних значень цього слова найбільш прийнятними для використання в правовій сфері, на наш погляд, такі: 1) правила, встановлені в певній сфері життя, діяльності; 2) обстановка, в якій відбувається здійснення чого-небудь; 3) вимоги, з яких необхідно виходити [12]. В. М. Скобелкін виділяє ще два смислових значення цього слова, а саме усні або письмові угоди про що-небудь і статті або пункти угоди, що передбачають певні дії його сторін [20, с. 9]. Л. Ю. Бугров вказує, що логічно було б стосовно всіх норм, незалежно від їх інституційної приналежності, під умовами праці розуміти правила, встановлені у сфері праці (трудових та суміжних з ними відносин) працівників [2, с. 47]. Дана позиція знаходить деяке підтвердження і в сучасному українському нормативному масиві, що регулює ці відносини. Так, у ст. 21 КЗпП України законодавець вказує, що трудовий договір – це угода, згідно з якою роботодавець зобов'язується, зокрема, забезпечити умови праці, передбачені трудовим законодавством та іншими нормативними правовими актами, що містять норми трудового права. Так, деякі автори зазначають, що умови праці – це сукупність виробничого середовища і трудового процесу, які впливають на стан здоров'я людини в процесі праці [5, с. 14]. С. В. Мельник також вважає, що умови праці можна розглядати виключно як сукупність чинників виробничого середовища і процесу праці, що впливають на здоров'я та працездатність людини [23, с. 210]. Вважаємо, що до таких чинників належать: а) допустимі умови праці, які повністю відповідають гігієнічним нормам, встановленим для робочих місць; б) оптимальні умови праці, які відповідають високому рівню працездатності; в) небезпечні умови праці, які здатні при відповідних умовах

створити ризик порушення здоров'я або загрозу для життя; г) до шкідливих умов праці відносяться фактори, які перевищують допустимі гігієнічні нормативи. На нашу думку, найбільш вдале і повне визначення, запропоновано Р. Черкасовим і Ф. Громовим, які зазначають, що «умови праці – це сукупність факторів, що визначають можливість продуктивного використання працівників і ступінь сприятливого впливу процесу праці на здоров'я людини та розвиток її особистості» [21, с. 44]. Безумовно, такі фактори повинні характеризувати всі основні сторони трудового процесу та виробничого середовища. Їх особливість полягає в тому, що вони є зовнішніми щодо працівника і, як правило, не залежать від нього, але зумовлюють життєдіяльність працівника під час роботи і навіть після неї. Вважаємо нагальною необхідністю законодавчо закріпити у ст. 1 Закону «Про охорону праці» [15] визначення поняття «безпечні умови праці – це умови праці, при яких виключено вплив на працівників шкідливих та небезпечних виробничих факторів або рівень їх впливу не перевищує встановлених нормативів».

Для повного визначення поняття «безпечні умови праці» необхідно розглянути саме поняття «безпека», яке у звичайному словнику означає: а) відсутність небезпеки; б) положення, при якому не загрожує небезпека [18, с. 5]. Самому поняттю «безпечний» дається визначення: а) такий, який не загрожує небезпекою, надійно захищений; б) не заподіює шкоди, нешкідливий; в) перебуває поза небезпекою, не піддається небезпеці...» [17]. Як видно з наведених визначень, безпека може бути характеристикою стану (властивості, якості) суб'єкта, спрямованої «на себе», наприклад, безпека людського життя на виробництві (безпека самого людського життя). Іншої думки дотримується Р. Мейберн [11], який відзначає, що безпека буквально визначається виразом як «свобода від небезпеки або ризику». Звідси випливає, що в реальному світі абсолютна безпека недосяжна, тому що небезпека або ризик повсюдно присутні в тій чи іншій мірі. В конкретних сферах діяльності поняттю «безпека» надається різне нормативне значення: 1) безпека як стан, отже безпека праці – це стан умов

праці, при якому виключено вплив на працюючих небезпечних і шкідливих виробничих факторів [6, с. 4]; 2) безпека як властивість, отже безпека виробничого обладнання – це властивість виробничого обладнання зберігати відповідність вимогам безпеки праці при виконанні заданих функцій в умовах, встановлених нормативно-технічною документацією. Я. І. Валкін [4] визначає безпеку системи «людина-машина» як її здатність протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх збурень, діючих на окремі елементи системи і на зв'язок між ними. Аналізуючи вищенаведені визначення, можна прийти до висновку, що значення поняття «безпека» залежить від контексту, в якому воно використовується: 1) безпека може розглядатися як характеристика об'єкта (системи, обладнання, процесу), його властивість (здатність) не допускати небезпечних станів (ситуацій), не переходити в них; 2) безпека може розглядатися як стан об'єкта (системи, процесу), в якому виключається можливість небезпечної події; 3) безпека може характеризувати умови діяльності (протікання процесу), в яких виключається несприятливий вплив на об'єкт; 4) безпека, нарешті, може розглядатися як система заходів, що забезпечує захист об'єкта від небезпечних впливів. Уся складність у термінології слова полягає в тому, що прикметник перед іменником «безпека» і саме слово «безпека» утворюють новий термін з двох нерозривно пов'язаних слів. Припустимо, новий термін і поняття «фізична безпека» не означає поняття «небезпека з фізики», а означає забезпечення безпеки при фізичному доступі інших осіб. До ознак безпеки праці як категорії трудового права в аспекті безпечних і здорових умов праці працівників необхідно віднести: 1) притаманність міри – професійного ризику, який піддається аналізу й оцінці; 2) різноплановість, поліфункціональність її характеру. Крім того, безпека праці – це такий стан умов праці на робочому місці, при якому вплив на працюючих шкідливих та небезпечних виробничих факторів виключено.

В цілому, незважаючи на деякі різниці в термінах (вживання в оригінальному тексті міжнародних норм терміна «здорові умови» там, де чинне українське законодавство й

офіційні перекладачі міжнародних актів нерідко використовують термін «гігієна», а також наявність в українському трудовому праві терміну «охорона праці», що об'єднує норми виробничої безпеки, гігієни тощо), трактування безпечних та здорових умов праці в міжнародних актах та українському законодавстві має більше схожостей, ніж відмінностей. Право кожного на належні, безпечні і здорові умови праці вказані серед численних прав людини. Так, ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права зазначає, що держави, які беруть участь у цьому пакті, мають визнати право кожного на справедливі та сприятливі умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни. Право на належні, безпечні і здорові умови праці закріплено в ч. 4 ст. 43 Конституції України [9]. Право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування також зафіксовано у ст. 49 Основного Закону. Серед основних трудових прав працівників відповідно до Кодексу законів про працю України [8] слід виділити: право на здорові та безпечні умови праці; право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника (ст. 46); право на судовий захист (ст. 55); право на охорону здоров'я, що передбачає серед інших право на безпечні й здорові умови праці, закріплене ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я [13].

Хоча в нормах Конституції України безпосередньо не згадується право людини на здоров'я, це право за своїм змістом безперечно є одним із невід'ємних прав людини і належить кожному від народження. Така позиція підтверджується як ст. 49 Конституції України, що встановлює право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування і гарантує, таким чином, право кожного на здоров'я [9]. Наприклад, Всесвітня організація охорони здоров'я визначає здоров'я як стан повного соціального, психічного і фізичного добробуту. Відповідно, ушкодженням здоров'я визнається діяльність або бездіяльність, що веде за собою втрату людиною повного фізичного або психічного добробуту. Право на охорону здоров'я припускає наявність відповідних цьому праву

обов'язків на стороні спеціальних суб'єктів, що, у свою чергу, зобов'язані відповідно до законодавства вживати необхідних заходів зі збереження і зміцнення здоров'я кожної людини, підтримання її життя та надання їй медичної допомоги у разі втрати здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я й збереження генофонду народу України [13]. Для визначення поняття «право на здорові та безпечні умови праці» вважаємо за необхідне розглянути значення самого терміна «здоров'я», яке вживається в законодавстві про охорону здоров'я та в інших законодавчих актах [13] як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. Хоча на сьогодні не існує сталого загальноприйнятого визначення поняття «здоров'я», але О. Тихомиров вважає, що здоров'я є вищим невідчужуваним первинним благом людини, без якого у тій чи іншій мірі втрачають значення багато інших благ. Нездоров'я взагалі змінює, переорієнтовує шкалу цінностей. Здоров'я – це благо, яке дає можливість користуватись іншими благами, які дарує людині життя [19]. Людина є соціальною істотою, її здоров'я є соціальною цінністю та мірою соціальної активності, діяльності, ставлення людини до світу. З позиції науковців, «здоров'я – це не тільки одна з необхідних передумов щастя людини, його всебічного, гармонійного розвитку та одна з умов досягнення людиною максимальних успіхів у галузі освіти, професійної підготовки, продуктивності праці, оптимістичного і життєстверджуючого ставлення до усього, що відбувається. Здоров'я – це також важливий показник і чутливий індикатор благополуччя народу, а також форма життєдіяльності, що включає біологічні та соціальні ознаки» [3, с. 40]. Виходячи з наведеного, маємо зазначити, що існує взаємозв'язок між окремими показниками взаємовпливу стану здоров'я працівника і умовами його праці. Тобто, умови праці є сукупністю факторів, які впливають у кінцевому значенні на здоров'я людини.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищенаведене, підкреслимо, що право на безпечні та здорові умови праці – це чітко закріплене в чинному законодавстві та гарантоване

державою право працівника на охорону праці, яке передбачає існування належних санітарно-гігієнічних, нешкідливих умов праці, що створюють відчуття комфорту під час праці та не спричиняють шкоду здоров'ю працівника. Основне значення права на безпечні та здорові умови праці: а) охорона життя та здоров'я працівника; б) збереження працездатності, трудового довголіття працівника; в) гуманізація праці.

Література:

1. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение: монография / Н.Г. Александров. – М.: Проспект, 2008. – 344 с.
2. Бугров Л.Ю. Советское законодательство о переводах на другую работу (некоторые вопросы развития) / Л.Ю. Бугров. – Красноярск: Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1987. – 156 с.
3. Валеологія. Теоретичні основи валеології: навч. посібник / Е.Г. Булич, І.В. Муравов. – К.: ІЗМН, 1997. – 224 с.
4. Валкин Я.И. О психофизиологических факторах системы «человек-машина» / Я.И. Валкин // Тезисы докладов республиканской научной конференции «Психологические вопросы безопасности деятельности». – Тарту, 1981. – С. 91-92.
5. Грибан В.Г. Охорона праці: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Г. Грибан, О.В. Негодченко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
6. ГОСТ 12.0.002. Система стандартов безопасности труда. Основные понятия. Термины и определения. – М.: Изд-во стандартов, 1981. – 4 с.
7. Жидецький В.Ц. Основи охорони праці: підручник / В. Ц. Жидецький. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – Львів: Українська академія друкарства, 2006. – 320 с.
8. Кодекс законів про працю України // Кодекс від 10.12.1971. – № 322-VIII.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Лившиц Р.З. Современная теория права. Краткий очерк / Р.З. Лившиц. – М.: Юрид. лит., 1992. – 92 с.
11. Мейберн Р. Ціна для безпеки. Думки одного судновласника / Р.Мейберн // Судна і порт/введенням. Випуск 10. – 1981, 33. Jahrtag. – С. 144-149 (нім.).
12. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.ozhegov.org>

13. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

14. Про затвердження Правил технічної експлуатації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації України. – [Електронний ресурс]: наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 8.05.2007 р. – № 381. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_b7/pg_gscrxr/index.htm.

15. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.

16. Прутська О.О. Економіка праці і соціально-трудова відносина / О.О. Прутська. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.

17. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1985-1988. – Т. 1, А-Й, 1985. – 696 с.

18. Словарь русского языка: В 4-х т. – М.: ГИС. – Т. 1, 1957. – 964 с.

19. Тихомиров А.В. Медицинское право: практическое пособие / А.В. Тихомиров. – М.: Статут, 1998. – 442 с.

20. Скобелкин В.Н. Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих / В.Н. Скобелкин. – М.: Юрид. лит., 1969. – 183 с.

21. Черкасов Г. Условия труда: анализ и пути совершенствования / Г.Черкасов, Ф.Громов. – М.: Профиздат, 1974. – 176 с.

22. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – 286 с.

23. 100 термінів і понять соціально-трудова сфери: енциклопед. слів / ред. кол.: С.В. Мельник та ін. – Луганськ: Віртуальна реальність, 2005. – С. 210.